

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9.072.59:303.622.22 DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.21>

Борис Олексійович Базима,

*кандидат психологічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем психологічного
забезпечення правоохоронної діяльності;*

 <https://orcid.org/0000-0003-1005-1920>,
e-mail: bazyta.boris@gmail.com;

Олексій Олександрович Сердюк,

*кандидат соціологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем психологічного
забезпечення правоохоронної діяльності;*

 <https://orcid.org/0000-0002-5733-6432>,
e-mail: serdyuk@univd.edu.ua

ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ, ЩО ВЖИВАЄ ТА НЕ ВЖИВАЄ НАРКОТИЧНІ РЕЧОВИНИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ П'ЯТЬМА ФАКТОРАМИ ОСОБИСТОСТІ

У статті подано дані опитування 4 422 студентів закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації м. Харкова, з яких 8,1 % вживали наркотичні речовини протягом останнього року. За допомогою валідізованого та адаптованого авторами скринінгового опитувальника BFI-10 для експрес-діагностики п'яти факторів особистості встановлено зв'язок особистісних факторів із вживанням наркотичних речовин протягом 12 місяців перед проведенням дослідження. Шляхом кореляційного та факторного аналізу форм дозвілля студентської молоді м. Харкова визначено їх взаємозв'язок із п'ятьма факторами особистості осіб, що вживали наркотичні речовини протягом останнього року. Ризик вживання наркотиків підвищується в осіб із низьким рівнем особистісного фактору «С» – свідомість (consciousness) та домінуванням у структурі дозвілля роботи та підробітку над головною діяльністю студента – навчанням.

Ключові слова: дозвілля, особистість, наркотики, факторний аналіз, BFI-10.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблема вживання наркотичних речовин молоддю вимагає всебічного вивчення різних аспектів її життя, зокрема студентського

віку, оскільки саме у віці 18–25 років багато в чому остаточно формується установка на здоровий або девіантний спосіб життя. У своїй попередній роботі [1] ми описали валідність скринінгового опитувальника п'яти факторів особистості BFI-10 для діагностики молоді, що вживає чи не вживає наркотичні речовини. За чотирма факторами «великої п'ятірки» існують статистично достовірні відмінності (t-критерій) між молодими людьми, які вживали та не вживали наркотики за останні 12 місяців перед опитуванням. Найбільші відмінності можна побачити щодо фактору «С» – свідомість (*consciousness*) ($t=-8,504$; $p<0,01$). Це означає, що в осіб, які вживають наркотики і не можуть самостійно від них відмовитися, спостерігається нижчий контроль своєї поведінки, недооцінка серйозності шкоди, яку їм завдає вживання наркотичних речовин, та менший ступінь усвідомлення власної поведінки та відповідальності за своє здоров'я. Також на високому рівні значущості диференціює молодь, яка вживала і не вживала наркотики, фактор «N» – нейротизм (*neuroticism*). Менш значущі відмінності виявлені щодо факторів «A» – доброзичливість (*agreeableness*) та «O» – відкритість новому досвіду (*openness to experience*), або креативність у нашій редакції [1]. Встановлені відмінності надали нам підстави припустити, що ці дві групи молоді мають відрізнятись між собою змістом і характером проведення вільного часу, особливостями дозвілля.

Стан дослідження проблеми

У класичних вітчизняних наркологічних роботах наголошується на загальній деградації осіб, які вживають наркотичні речовини, але окремі сторони таймінгу життя споживачів наркотиків не розглядаються. Наприклад, широко поширеним є уявлення про те, що молодь залучають до наркотизації «за допомогою моди, активно насаджуваної через молодіжне дозвілля» [2], але самі особливості дозвілля не конкретизуються. Звертається увага на «ослаблення (у наркозалежних) потреб у контактах із соціальним середовищем, зниження інтересу до міжособистісних взаємин і соціально-практичної діяльності оточуючих людей» [3]. Зауважується, що «акцентуації характеру (отже й особливості проведення часу) загалом у хворих на наркоманію зустрічаються достовірно частіше, ніж у здорових осіб» [4]. «Наркоманська субкультура» розглядається як фактор залучення до наркотиків [5], але докладного аналізу цієї субкультури не проводиться. Поясненням цієї прогаїни може бути той факт, що в наркозалежних осіб уся їх повсякденна діяльність підкорюється одній меті – здобути та вжити наркотик. Але студентська молодь, яка ще не стала залежною, проте вживає наркотики епізодично, досі не ставала об'єктом вивчення структури її дозвілля.

У західній психології залежності більш докладно розглядається зв'язок між такими факторами, як особистість, вибір дозвілля та задоволення життям [6]. Встановлено, що вибір видів дозвілля має позитивний опосередковуючий ефект на сприйману задоволеність життям для всіх рис особистості, за винятком фактору «великої п'ятірки» «А» – схильність до згоди. На матеріалі американських студентів було продемонстровано важливу медіаційну роль особистості на ступінь задоволеності своїм життям та дозвіллям [7]. Підтверджується важливість особистісних рис як предикторів благополуччя підлітків і молоді, вказується на необхідність розгляду впливу дозвілля на різні форми благополуччя [8].

Визначається найважливіша роль дозвілля як двигуна розвитку особистості. Лонгitudне дослідження, яке тривало 13 років [9], показало, що на особистісному рівні досліджувані види дозвілля, а також загальний рівень розвитку особистості найтісніше асоціюється з особистісним фактором «великої п'ятірки» «О» – відкритість новому досвіду. Встановлено, що змістовне дозвілля позитивно впливає на самопочуття людини [10]. Але в жодному з наведених досліджень не розглядається взаємозв'язок між факторами особистості, дозвіллям та вживанням наркотичних речовин у сукупності.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні основних форм та особливостей проведення дозвілля молоді, яка вживає та не вживає наркотичні речовини, а також встановленні взаємозв'язків між особливостями проведення вільного часу та п'ятьма факторами особистості, що виявляються за допомогою адаптованого нами опитувальника BFI-10.

Завданнями статті є: 1) встановлення зв'язку особистісних факторів «великої п'ятірки» та форм дозвілля студентської молоді м. Харкова з уживанням наркотичних речовин шляхом кореляційного аналізу; 2) проведення факторного аналізу особистісних рис та форм дозвілля студентської молоді м. Харкова, що вживає наркотичні речовини.

Наукова новизна дослідження

Перше проаналізовано взаємозв'язок між факторами особистості, дозвіллям та вживанням наркотичних речовин у сукупності. Дослідження дозволяє поглянути на проблему дозвілля споживачів наркотиків з більш широкої, особистісної точки зору, що досі не здійснювалося.

Виклад основного матеріалу

Методологія дослідження. Емпіричну основу дослідження склали дані моніторингу «Молодь та наркотики» [11], який здійснюється нами з 1995 року і зараз виконується паралельно зі «студентським»

модулем Українського лонгітюдного дослідження ULS [12], серед інструментарію (системи показників) якого використовуються найбільш цитовані у світі скринінгові методики, зокрема й адаптований нами варіант BFI-10. Збір даних проводився в січні–грудні 2021 року з використанням вебопитувальника на платформі LimeSurvey. В опитуванні взяли участь 4 422 студенти закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації м. Харкова, кількість повних відповідей становила 2 719 (опитувальник заповнений повністю), completion rate – 61 %. Розподіл юнаків та дівчат у масиві опитаних відповідно 46,2 % та 53,8 %. З метою корекції репрезентативності було застосовано ваговий коефіцієнт за ознакою статі. Отримані дані були математично оброблені за допомогою програмного пакета для статистичної обробки даних IBM SPSS Statistics v25 (PS IMAGO PRO) за допомогою таких статистичних процедур, як кореляційний та факторний аналіз.

Нами використано такі *інструменти вимірювання*.

1. Вживання наркотиків. Респондентам було поставлено запитання: «Чи доводилося Вам пробувати наркотики протягом останніх 12 місяців?» з варіантами відповідей: 1 – «так», 2 – «ні», 3 – «важко відповісти». Третій варіант відповіді виключено з аналізу.

2. Структура дозвілля. Респондентам було поставлено запитання: «Чим Ви зазвичай зайняті у вільний від навчання час? (зробіть відмітку в кожному рядку)», оформлене в табличному форматі з переліком 22 видів дозвілля у вигляді 4-позиційної шкали Лайкерта з варіантами відповіді: 1 – «ніколи», 2 – «рідко», 3 – «часто», 4 – «регулярно». Для спрощення порівняльного аналізу видів дозвілля поміж собою відповіді респондентів було перераховано в індекс, який коливається від 0 до 3. Перерахунок у індекс було зроблено шляхом присвоєння цифрових значень відповідям: «ніколи» – 0; «рідко» – 1; «часто» – 2; «регулярно» – 3.

3. BFI-10 опитувальник «Велика п'ятірка» [13; 1] складається з 10 запитань, поданих у табличному форматі «Наскільки Ви згодні з наведеними нижче судженнями? Про мене можна сказати що я ...» у вигляді 5-позиційної шкали Лайкерта з варіантами відповіді: 1 – «повністю не згоден», 2 – «скоріше не згоден», 3 – «важко відповісти», 4 – «скоріше згоден», 5 – «повністю згоден».

Результати. З 2005 року ми вивчаємо структуру дозвілля харківської молоді, яка поки що залишається доволі стабільною. Дані про структуру дозвілля харківської молоді подані в табл. 1. У табл. 2 представлені порівняльні дані щодо динаміки дозвілля студентської молоді за 2005–2021 роки.

Аналіз структури дозвілля студентської молоді м. Харкова свідчить про те, що вона є доволі стабільною (див. табл. 1, ранжування здійснено за індексною оцінкою). Зміни відбувалися лише між 2005

та 2014 роками. У 2005 році найбільш поширеними формами проведення дозвілля були прогулянки, особисте спілкування з друзями і виконання домашніх завдань.

Із 2014 і до 2021 року п'ятірка найпоширеніших форм дозвілля виглядає таким чином: на першому місці – проведення вільного часу в інтернеті або спілкування в соціальних мережах, або пошук тієї чи іншої інформації (вебсерфінг); на другому місці – прогулянки та особисте спілкування з друзями; на третьому місці – навчання та виконання домашніх завдань; на четвертому – перегляд фільмів та передач, які також можна відносити до інтернет-активності; на п'ятому – захоплення та хобі.

Другу п'ятірку видів дозвілля з огляду на поширеність становлять: самостійні заняття спортом; читання книг; відвідування з друзями кафе, ресторанів; гра в комп'ютерні ігри, зокрема на приставці; а також уведений у 2018 році показник «працюю, підробляю».

Активний відпочинок, такий як боулінг чи більярд, відвідування спортивної секції, відвідування концертів чи клубів або дискотек, є менш поширеними формами дозвілля для харківської молоді.

Таблиця 1

Динаміка індексної оцінки структури дозвілля студентської молоді м. Харкова за 2005–2021 рр.*

Вид дозвілля	Рік							
	2005	2014	2016	2017 Web	2018 Web	2019 Web	2020 Web	2021 Web
Спілкуюся в інтернеті	–	2	2,05	2,15	2,33	2,25	2,25	2,24
Переглядаю різну інформацію в інтернеті	0,82	1,94	2,05	2,13	2,31	2,18	2,15	2,15
Гуляю, спілкуюся з друзями	2,07	1,88	1,94	1,73	1,82	1,77	1,82	1,83
Вчусь, виконую домашні завдання	1,79	1,84	1,73	1,82	1,91	1,84	1,81	1,7
Дивлюся фільми, передачі не по телевізору	–	1,69	1,76	1,79	1,88	1,69	1,7	1,75
Витрачаю час на своє захоплення, хобі	1,43	1,52	1,68	1,49	1,52	1,59	1,59	1,66
Займаюся спортом самостійно	1,47	1,52	1,68	1,3	1,28	1,36	1,42	1,58
Читаю книги	1,43	1,54	1,47	1,58	1,63	1,36	1,33	1,39

Відвідую з друзями кафе, ресторани	1,28	1,3	1,43	1,27	1,17	1,22	1,09	1,29
Граю в комп'ютерні ігри, на приставці	1,2	0,85	0,85	0,83	0,87	0,88	1,02	1,23
Працюю, підробляю	–	–	–	–	1,43	1,14	0,95	1,06
Відвідую з друзями місця активного дозвілля, боулінг, більярд тощо	–	1,16	1,27	0,97	0,89	0,87	0,73	0,72
Читаю журнали, газети	1,4	1,14	1,03	0,86	1,01	0,7	0,7	0,65
Відвідую кіно	0,96	1,12	1,23	1,12	1,08	1,02	0,67	0,71
Дивлюся телевизор	1,87	1,2	0,99	0,69	0,86	0,6	0,6	0,67
Займаюся спортом у секції	–	1,14	1,08	1,04	1,1	0,81	0,6	0,65
Займаюсь музикою	0,62	0,61	0,56	0,55	0,61	0,59	0,51	0,55
Відвідую клуби, дискотеки	1,3	0,85	0,82	0,55	0,66	0,62	0,43	0,53
Відвідую концерти	–	0,82	0,88	0,67	0,69	0,71	0,40	0,50
Відвідую театр	0,66	0,81	0,84	0,64	0,73	0,58	0,36	0,39
Відвідую виставки, галереї	0,64	0,8	0,77	0,65	0,81	0,6	0,35	0,36
Займаюся в неспортивній секції за інтересом	–	0,58	0,53	0,47	0,54	0,48	0,34	0,38

*індекс коливається від 0 – «ніколи» до 3 – «завжди»;

«–» – показник не вимірювався

У таблиці 2 наводяться показники кореляції (r Пірсона) між формами дозвілля та фактом вживання наркотичних речовин протягом одного року перед опитуванням (наведено тільки статистично значущі кореляції $p \leq 0,05$).

Кореляційний аналіз показав, що для студентів, які заявили, що не вживали протягом останнього року наркотики, найбільш характерними заняттями є виконання домашніх навчальних завдань ($r=0,103$, $p < 0,01$), перегляд телевізійних програм ($r=0,083$, $p < 0,01$) та самостійне заняття спортом ($r=0,063$, $p < 0,01$).

Таблиця 2

**Взаємозв'язок дозвілля та вживання наркотиків протягом
одного року перед опитуванням (варіанти відповіді:
1 – «вживав»; 2 – «не вживав»)***

Вид дозвілля	r Пірсона	Значущість (p-value)
Працюю, підробляю	-0,136	0,01
Гуляю з друзями	-0,037	0,05
Дивлюся телевізор	0,083	0,01
Дивлюся фільми	0,033	0,05
Спілкуюсь у мережах	-0,044	0,01
Дивлюся інформацію в інтер- неті	-0,034	0,05
Займаюсь спортом сам	0,063	0,01
Займаюсь спортом у секції	0,029	0,05
Займаюсь музикою	-0,029	0,05
Навчаюся, виконую домашні завдання	0,103	0,01
Відвідую виставки, галереї	-0,044	0,01

**Наведено тільки статистично значущі кореляції ($p < 0,05$)*

З уживанням наркотиків значущу позитивну кореляцію показує третій особистісний фактор «великої п'ятірки» – «С» – свідомість ($r=0,063$, $p<0,01$). Відразу зауважимо, що найважливіша роль цього фактора в диференціюванні між собою молодих людей, які вживають і не вживають наркотики, була відзначена в нашому попередньому дослідженні [1], проведеному на незалежній вибірці. Цей факт підтверджує як валідність і надійність нашого варіанту скринінгового опитувальника BFI-10, так і провідна роль такого особистісного чинника, як свідомість, у формуванні наркотичної залежності.

Несподівано, на перший погляд, виявилась значуща позитивна кореляція із вживанням наркотиків такого виду дозвілля студентів, як підріток у вільний від навчання час ($r=-0,136$, $p<0,01$), що, ймовірно, шкодить навчанню.

Поряд із цим особам, які зізналися у вживанні наркотиків, притаманне спілкування в соціальних мережах і відвідування виставок ($r=-0,044$, $p<0,01$), тобто соціальна активність.

Чим пояснити такі результати? Найбільш вірогідним поясненням, з нашої точки зору, є дихотомія «навчання – робота». З неї випливає припущення, що споживачі наркотиків не виконують належним чином свої навчальні обов'язки, використовуючи вільний час для

підробітку (зокрема, можливо, з метою отримання необхідних коштів для придбання наркотичних речовин).

Також привертає увагу, що загалом студенти, які не вживають наркотики, переважно є «домосідами» (дивляться телевізор, фільми, роблять домашні завдання), ведуть здоровий спосіб життя (заняття спортом), тобто їхній спосіб життя має менш виражений соціальний характер, ніж у студентів, які зізналися у вживанні наркотиків.

З метою виявлення прихованих взаємозв'язків між дозволяям, особистісними факторами «великої п'ятірки» та вживанням наркотичних речовин нами було проведено факторний аналіз (метод латентних змінних або головних компонент) з варімакс обертанням. Порогове значення для інтерпретації змісту факторів було встановлено на рівні 0,400 для кожної зі змінних. Найменше значення змінної у складі фактору не вважалось визначальним щодо його змісту, але враховувалося у випадках, що потребували додаткового уточнення.

У результаті проведеного факторного аналізу нами було виокремлено вісім факторів (компонент), які описують внутрішню структуру дозволя студентської молоді м. Харкова у її взаємозв'язку з особистісними факторами «великої п'ятірки» та вживанням наркотичних речовин за останні 12 місяців перед опитуванням.

У таблиці 3 подані результати проведеного факторного аналізу. Виявляється, що не всі типи дозволя молоді безпосередньо і тісно пов'язані зі особистісними факторами «великої п'ятірки». Тобто один і той самий варіант дозволя може бути властивим для різних типів особистості.

Таблиця 3

Результати факторного аналізу форм дозволя, особистісних факторів «великої п'ятірки» та вживання наркотиків протягом року

	Фактори							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Працюю, підробляю	0,172	0,061	-0,07	0,222	0,03	0,128	-0,621	-0,194
Гуляю, спілкуюся з друзями	0,218	0,593	0,17	0,271	-0,037	0,031	-0,081	0,099
Читаю журнали, газети	0,253	-0,024	0,117	0,153	0,24	0,571	-0,08	-0,001
Читаю книги	0,246	0	-0,068	0,089	0,501	0,421	0,012	-0,159

Дивлюся телевізор	0,069	0,04	0,258	0,045	-0,241	0,661	0,07	0,2
Дивлюся фільми, передачі не по теле- візору	0,052	0,35	-0,02	-0,112	-0,042	0,586	0,042	-0,014
Граю в комп'ютерні ігри, приставку	-0,062	0,235	0,294	-0,484	-0,18	-0,116	-0,034	-0,456
Спілкуюсь у соціаль- них мере- жах, месен- джерах, інтернеті тощо	0,011	0,775	-0,03	-0,019	0,067	0,046	0,012	0,075
Перегля- даю різну інформа- цію в інте- рнеті	-0,011	0,684	-0,096	-0,175	0,206	0,136	0,03	-0,166
Займаюся спортом самостійно	0,062	0,1	0,614	0,246	0,075	0,142	0,102	-0,207
Займаюся спортом у секції	0,15	-0,025	0,702	0,118	-0,03	0,063	0,046	-0,007
Займаюся в неспор- тивній сек- ції за ін- тересом	0,201	-0,037	0,618	-0,057	0,261	0,054	-0,009	0,077
Займаюсь музикою	0,178	0,05	0,262	-0,132	0,597	-0,143	-0,094	0,124
Вчусь, ви- коную до- машні за- дання	0,111	0,174	-0,048	0,219	0,336	0,181	0,567	-0,001
Відвідую кіно	0,716	0,215	0,072	0,073	-0,041	0,103	0,066	-0,015
Відвідую театр	0,757	-0,119	0,069	0,007	0,206	0,147	-0,007	-0,071
Відвідую концерти	0,733	0,005	0,152	0,059	0,125	0,074	-0,065	0,086

Відвідую виставки, галереї	0,7	-0,066	0,03	-0,014	0,297	0,149	-0,022	-0,065
Витрачаю час на своє захоплення, хобі	0,103	0,318	0,362	-0,007	0,422	0,032	0,055	-0,226
Відвідую з друзями кафе, ресторани	0,577	0,453	0,073	0,244	0,026	-0,045	-0,01	0,05
Відвідую з друзями місця активного відпочинку, боулінг, більярд тощо	0,607	0,282	0,272	0,219	-0,092	-0,03	0,001	-0,021
Відвідую клуби, дискотеки	0,413	0,221	0,319	0,199	-0,22	0,005	-0,159	0,273
Інші види дозвілля	0,214	0,307	0,204	0,168	0,106	0,128	-0,061	-0,041
ВФІ «Е» – екстраверсія	0,151	0,24	0,141	0,673	0,03	-0,056	-0,093	0,035
ВФІ «А» – схильність до згоди	0,006	0,041	-0,003	-0,08	-0,011	0,016	0,019	0,627
ВФІ «С» – свідомість	0,104	-0,14	0,135	0,637	0,092	0,205	0,142	-0,156
ВФІ «N» – нейротизм	-0,076	-0,046	-0,161	-0,514	-0,009	0,143	0,097	0,451
ВФІ «O» – відкритість досвіду	0,053	0,146	0,031	0,214	0,708	-0,017	-0,007	0,019
Вживав наркотики протягом останніх 12 місяців (вживав – 1, не вживав – 2)	0,021	-0,054	0,058	0,036	-0,131	0,032	0,666	-0,074

Перший фактор. До його складу увійшли змінні: «відвідую кіно», «відвідую театр», «відвідую концерти», «відвідую виставки, гаереї», «відвідую з друзями кафе, ресторани», «відвідую з друзями місця активного відпочинку, боулінг, більярд тощо», «відвідую клуби, диско-теки». Цілком очевидно, що цей фактор пов'язаний з активним відвідуванням різних соціальних заходів і може бути інтерпретований як фактор «Активного дозвілля». Він не пов'язаний тісно з жодним особистісним фактором «великої п'ятірки», тобто може бути притаманний будь-якій молодій людині незалежно від її особистісного профілю та відрізнятися лише своїм конкретним змістом. Невеликий внесок у цей фактор має «екстраверсія», що в принципі зрозуміло, але не дає підстави вважати цей фактор характерним для екстравертів. З фактом вживання наркотичних речовин він зв'язку не має.

Другий фактор. До нього увійшли змінні: «гуляю, спілкуюся з друзями», «спілкуюсь у соціальних мережах, месенджерах, інтернеті тощо», «переглядаю різну інформацію в інтернеті», «відвідую з друзями кафе, ресторани». Це, очевидно, фактор «Інформаційного спілкування». Він також безпосередньо не пов'язаний з якимось особистісним фактором «великої п'ятірки», але внесок «екстраверсії» тут є більшим, але знову ж таки не досягає порогових значень. Тобто задоволення «інформаційного голоду» може спостерігатися в будь-якого з типів особистості, різниця лише в способах його задоволення – хтось сидить дома в інтернеті, а хтось ділиться новинами, сидячи з друзями в кафе. З фактом вживання наркотиків він також не пов'язаний.

Третій фактор. Змінні: «займаюсь спортом самостійно», «займаюся спортом у секції», «займаюся у неспортивній секції за інтересом». Тут все очевидно – дозвілля молоді людини пов'язане із фізичним самовдосконаленням. Вхідження до складу цього фактора неспортивних секцій вказує на аспект самовдосконалення. Виходячи із цього, цей фактор ми інтерпретуємо як «Дозвілля, спрямоване на самовдосконалення», що є логічним, оскільки під самовдосконаленням молоді люди розуміють насамперед фізичне самовдосконалення. Аналогічно з попередніми двома факторами він безпосередньо не пов'язаний ані з особистісними факторами «великої п'ятірки», ані з вживанням наркотиків.

Четвертий фактор. У цей фактор увійшли змінні: «граю в комп'ютерні ігри, приставку», а також особистісні фактори «великої п'ятірки» «Е» – екстраверсія (полюс інтроверсії), «С» – свідомість (низька свідомість) і «N» – нейротизм. Виявлення подібного фактора підтверджує думку, що переважне домінування в дозвіллі молодих людей захоплення комп'ютерними іграми є самостійним проявом залежності і притаманно невротичним особистостям з низькою соціальною відповідальністю. Спираючись на структуру цього фактора, він інтерпретується

нами як *фактор «Невротичної ігрової поведінки»*. Наявність ігрової залежності можливо припустити, але це потребує додаткового вивчення та підтвердження. Цей фактор безпосередньо не пов'язаний із вживанням наркотичних речовин.

П'ятий фактор. Його склали змінні: «читаю книги», «займаюся музикою», «витрачаю час на своє захоплення, хобі», а також особистісний фактор «великої п'ятірки» «О» – відкритість досвіду, в нашій редакції «креативність». Очевидно, що це *фактор «Теорчного, інтелектуального дозвілля»*. Молоді люди, для яких він є характерним, присвячують свій вільний час змістовним, інтелектуальним і творчим заняттям. Тому цей фактор однозначно може бути інтерпретований як фактор творчих захоплень, духовного самовдосконалення, на відміну від третього фактора, в якому домінує фізичне самовдосконалення. Цей фактор має певний зв'язок із фактом вживання наркотичних речовин, хоча і слабо виражений.

Шостий фактор. До нього увійшли змінні: «читаю журнали, газети», «читаю книги», «дивлюся телевізор», «дивлюся фільми, передачі не по телевізору». Цей фактор схожий з другим тим, що також пов'язаний зі споживанням інформаційного контенту. Але в цьому разі явно спостерігається індивідуальний, а не колективний аспект отримання інформації, як у другому факторі. Тут людина самостійно задовольняє свої інформаційні потреби, не вдаючись до посередництва інших людей. Тому ми інтерпретуємо цей фактор дозвілля як *фактор «Інформаційного споживання»*. Логічно було б очікувати на його певний зв'язок з «інтроверсією», але це виявилось не так.

Сьомий фактор. Його склали три змінні: «працюю, підробляю», «навчаюся, виконую домашні завдання», «пробував наркотики протягом останніх 12 місяців». Як і в разі кореляційного аналізу, виразно спостерігається дихотомія «робота – навчання» та зв'язок із нею факту вживання наркотичних речовин. Якщо молода людина замість навчальної діяльності працює чи підробляє, це статистично достовірно пов'язано з фактом вживання наркотичних речовин. Як і в розділі, присвяченому результатам кореляційного аналізу, ґрунтуючись вже на результатах факторного аналізу, є підстави припускати, що роботу та підробіток молоді люди використовують для забезпечення способу життя, пов'язаного із вживанням наркотичних речовин. Тому цей фактор ми позначаємо як *фактор «Заробітку на наркотики»*.

Восьмий фактор. До нього знову увійшли змінні: «граю в комп'ютерні ігри, приставку», а також особистісні фактори «великої п'ятірки» «N» – нейротизм та «A» – схильність до згоди. При цьому факторі ігрова поведінка негативно пов'язана з нейротизмом і доброзичливістю, тобто ми спостерігаємо другий варіант ігрової поведінки, коли особистість емоційно стабільна, холодна, але водночас відрізняється

недоброзичливістю та конфліктністю. Подібний результат показує, що крім невротичного варіанта ігрової поведінки в молоді може спостерігатися і психопатичний, жорсткий варіант. Таким чином, останній фактор інтерпретується нами як *фактор «Психопатичної ігрової поведінки»*. Наявність ігрової залежності можливо припустити, але, як і для четвертого фактору, це потребує додаткового вивчення та підтвердження.

Дискусія. Ми виходимо з того, що цільовою групою нашого дослідження є не хворі із клінічно встановленою наркоманією, як у більшості попередніх досліджень на подібну тематику, а молоді люди, які навчаються в закладах вищої освіти і погодилися анонімно взяти участь в інтернет-опитуванні. Частина з них (8,1 %) зізналися в тому, що вживали наркотичні речовини протягом останнього року перед опитуванням. При цьому регулярно вживають наркотичні препарати не більше 2,2 % опитаних. Інакше кажучи, наш контингент загалом – це звичайна благополучна студентська молодь. Очевидно, що в разі «закорених наркоманів» і структура вільного часу, і особистісні риси будуть значно іншими. Тому виявлені нами результати насамперед є чинниками ризику подальшого несприятливого розвитку подій, можливого переростання окремих, епізодичних випадків вживання наркотиків у повноцінну наркотичну залежність.

Переслідуючи поставлену мету, нам вдалося виявити важливий, з нашого погляду, факт, що вживання наркотичних речовин у студентів має статистично достовірний взаємозв'язок з тим, яким заняттям вони присвячують свій вільний від навчання час. Якщо студент замість того, щоб поза стінами навчального закладу продовжувати навчатися та виконувати домашні завдання витрачає свій позааудиторний час на підробіток або повноцінну роботу, то ймовірність того, що він вживає наркотичні речовини, значно зростає. Фокус уваги такого студента зміщується з навчальної діяльності на професійну, оскільки різного роду підробітки вимагають значного часу, а роботодавці зазвичай вимагають насамперед приділяти час роботі, за яку вони платять гроші. У зв'язку із цим постає дискусійне питання, яким саме є співвідношення між роботою студентів та вживанням ними наркотиків? Чи потрібна їм робота для того, щоб оплачувати придбання наркотиків, або вживання наркотиків є навпаки наслідком того, що вони працюють? Проміжний варіант, коли вживання наркотиків та робота у вільний від навчання час є звичайним проявом підліткової реакції емансипації, також є цілком вірогідним, оскільки пошуковий полінаркотизм є найпоширенішою формою вживання наркотиків у підлітковому віці і тісно пов'язаний з реакцією емансипації. Всі ці питання залишаються дискусійними та потребують додаткового поглибленого вивчення, що стане предметом наших подальших досліджень.

Несподіваним, але цілком логічним та закономірним результатом стало для нас виявлення на нашому матеріалі двох видів ігрової поведінки студентської молоді, а можливо і залежності, – «невротичної» та «психопатичної». Ігрова залежність вже давно розглядається Міністерством охорони здоров'я як окрема форма патології психічного розвитку, але цінність нашого дослідження полягає в тому, що нам вдалося диференціювати її прояви при аналізі дозвілля молодих людей, виявити, що вона має як мінімум дві різні форми і статистично незалежна від вживання наркотичних речовин. У цьому разі також постає низка цікавих дискусійних питань. Зокрема, як можуть бути безпосередньо взаємопов'язані ігрова і наркотична залежності? Чи блокує одна одну чи, навпаки, посилює? Ці питання також чекають на своє подальше вивчення.

Висновки

Мета нашої роботи була досягнута: за допомогою кореляційного та факторного аналізу нам вдалося встановити взаємозв'язки між формами дозвілля студентської молоді м. Харкова, особистісними факторами «великої п'ятірки», що діагностуються за допомогою адаптованого нами раніше скринінгового опитувальника BFI-10 [1], та фактом вживання наркотичних речовин протягом 12 місяців перед дослідженням. Отримані результати мають статистично достовірний характер, підтверджують результати наших попередніх досліджень [11] та відкривають нові перспективи в поясненні формування наркотичних та інших залежностей у молоді. Ключовим результатом нашої роботи є виявлення статистично достовірного зв'язку між вживанням студентською молоддю наркотичних речовин та витратою вільного від аудиторних занять часу на роботу чи підрібок замість навчання. Якщо студент не займається своєю основною справою – навчанням, то ймовірність того, що він вживає наркотики, статистично достовірно зростає. Можливо сформулювати практичну рекомендацію – значне превалювання в дозвіллі студента роботи над навчанням слід розглядати як фактор ризику вживання наркотичних речовин. Інші розглянуті нами в цьому дослідженні види дозвілля не мають статистично значущого зв'язку із вживанням наркотиків.

Список бібліографічних посилань: 1. Сердюк О. О., Базима Б. О. Адаптація скринінгового опитувальника п'яти факторів особистості BFI-10 та перевірка його діагностичних властивостей на прикладі осіб, які вживають наркотики. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 100–110. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.10>. 2. Бітенький В. С., Личко А. Є., Херсонський Б. Г. Психологічні фактори в розвитку токсикоманії у підлітків. *Психологічний журнал*. 1992. Т. 12, № 4. С. 86–89. 3. Микільський С. Н., Карпова О. П. Вивчення особливостей особистості наркоманів-правопорушників за тестом СМОЛ. *Експериментальна та клінічна*

медицина. 2000. № 3. С. 100–103. **4.** Лінський І. В., Савкіна Т. В. Психологічні особливості, як фактори схильності до розвитку психічних та поведінкових розладів внаслідок вживання психоактивних речовин. *Український медичний альманах*. 2000. Т. 3, № 2. С. 84–86. **5.** Психологические основы профилактики наркомании в семье / под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого. Самара : Изд-во Самарского ун-та, 2001, 194 с. **6.** Noyan A. The Effects of Personality Traits and Leisure Time Behaviours on Life Satisfaction: A Study of Turkish and Australian Students. *International Journal of Management and Applied Science*. 2017. Vol. 3, Iss. 3. Pp. 28–33. **7.** Kovacs A. The leisure personality: Relationships between personality, leisure satisfaction, and life satisfaction. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*. 2007. No. 68. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2007-99211-049>. **8.** Asquith S. L., Wang X., Quintana D. S., Abraham A. The role of personality traits and leisure activities in predicting wellbeing in young people. *BMC Psychology*. 2022. No. 10. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40359-022-00954-x>. **9.** Sander J., Schumann P., Richter D., Specht J. Leisure Activities as a Driver of Personality Development? A Random-Intercept Cross-lagged Panel Model Across 13 Years in Adulthood. *Collabra: Psychology*. 2021. No. 7 (1). DOI: <https://doi.org/10.1525/collabra.23473>. **10.** Kuper N., Kroencke L., Harari G. M., Denissen J. J. A. Who benefits from which activity? On the relations between personality traits, leisure activities, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2023. No. 125 (1). Pp. 141–172. DOI: <https://doi.org/10.1037/pspp0000438>. **11.** Молодь та наркотики – 2021: Результати моніторингу залежної поведінки серед молоді м. Харків 1995–2020 років та студентського модуля Українського лонгітюдного дослідження (ULS+) : монографія / О. О. Сердюк, В. В. Бурлака, Г. М. Даниленко та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 92 с. DOI: <https://doi.org/10.32631/dr2021>. **12.** Українське Лонгітюдне Дослідження = Ukrainian Longitudinal Study (ULS) : метод. рек. з використання психодіагност. інструментів другої хвилі дослідж. / С. Д. Максименко, О. М. Коkun, В. Г. Панок та ін. ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Укр. наук.-метод.центр практ. психології і соц. роботи НАПН України, Держ. установа «Ін-т охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», Держ. установа «Ін-т неврології, психіатрії та наркології НАМН України», Харків. нац. ун-т внутр. справ, Шк. соц. роботи Ун-ту Вейна. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2021. 72 с. DOI: <https://doi.org/10.32631/uls2021>. **13.** Rammstedt B., John O. Measuring personality in one minute or less: A 10 item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*. 2007. No. 41 (1). Pp. 203–212. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.02.001>.

Надійшла до редколегії 07.07.2023

Прийнята до опублікування 10.08.2023

Bazyma B. O., Sediuk O. O. Leisure activities of young drug users and non-drug users: association with five personality factors

The article presents the survey data of 4422 Kharkiv students from higher education institutions of III-IV accreditation levels, among whom 8.1 % used drugs during the last year. Using the validated and adapted BFI-10 screening questionnaire for the rapid diagnosis of five personality factors, the association of personality factors with drug use in the 12 months before the study has been established. The analysis of the leisure activities of student youth in Kharkiv shows that it is quite stable. The most common forms of leisure are spending free time on the Internet, going for walks and socialising with friends, studying and doing homework, watching films and TV programmes (including on the Internet), as well as hobbies and interests. Individual sports activities, reading books, going to cafes and restaurants with friends, playing computer games, and working or having a part-time job are of medium prevalence. The least common forms of active recreation were bowling or billiards, attending a sports section, concerts, clubs or discos. Doing homework ($r=0.103$, $p<0.01$), watching TV programmes ($r=0.083$, $p<0.01$) and playing sports individually ($r=0.063$, $p<0.01$) have a negative correlation with drug use. Low values of the big five personality factors “C” – conscientiousness ($r=0.063$, $p<0.01$) and work in free time ($r=-0.136$, $p<0.01$) – have a positive correlation with drug use.

Factor analysis has allowed to identify and meaningfully interpret eight factors that describe the internal structure of leisure activities of student youth in Kharkiv. Only one factor was found to be related to drug use which is the factor of “Earning money for drugs”, which consists of low values of the personal factor “Conscientiousness” and the dominance of work over studies in the structure of leisure time. Two factors related to computer game playing have also been identified such as “psychopathic gaming behaviour” and “neurotic gaming behaviour”. The findings allow to draw a conclusion that should be used in building prevention programmes: the risk of drug use increases in individuals with a low level of the Big Five C personality factor – conscientiousness – and the dominance of work and part-time jobs in the structure of leisure over the main activity of the student which is studying.

Key words: leisure, personality, drugs, factor analysis, BFI-10.

